

Igor Piliaiev

THE RUSSIAN ANTI-BOLSHEVIK GOVERNMENTS' NATIONALITY POLICY

The article examines the historical origins, ideological foundations, features and practical results of the Russian anti-Bolshevik governments' nationality policy within the period of 1917–1920. It is concluded that the ideas of «non-predetermination» and the imperially understood «National Russia», advocated by all the all-Russian anti-Bolshevik governments until the White movement's military catastrophe in the winter of 1919–1920, made it impossible to form a united front of the Russian and national liberation anti-Bolshevik forces and lead to the Bolsheviks' victory in the Civil War. The last supreme ruler of Russia General Baron P. N. Wrangel radically revised the national policies of their predecessors but a historic opportunity for the military victory over Bolshevism by then had been lost.

Key words: nationality policy, anti-Bolshevik governments, Entente, the White movement, the Ukrainian People's Republic.

УДК 94(438)

Леся Алексієвець

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЕТНОПОЛІТИЧНОГО ПРОЦЕСУ У ПОЛЬСЬКІЙ ДЕРЖАВІ В 1918–1926 РР.

У статті на основі широкої джерельної бази і новітніх науково-методологічних основ проаналізовані тенденції та специфіка етнополітики Польщі у міжвоєнний період, загострення протистояння між поляками і національними меншинами.

Ключові слова: Польща, етнополітика, міжнаціональні відносини, національні меншини, етнічна самосвідомість.

Відродження та становлення Другої Речі Посполитої після Першої світової війни здійснювалися в умовах непослідовної державної політики в ставленні до національних меншин, загострення протистояння й асиміляторської дії польських властей, ігнорування інтересів непольського населення. Питання етнополітики урядів Польської держави заторкують у працях Л. Зашкільняк, С. Віднянський, О. Красівський, Ю. Макар, Є. Пугач, В. Яровий та ін. У запропонованій статті на основі широкого використання вітчизняних і зарубіжних джерел здійснено системний показ цілісного бачення історичного процесу здійснення етнополітики у Польській державі в 1918–1926 рр.

Зауважимо, що поряд з складними економічними та соціальними реаліями повоєнної Польщі значну напругу викликали етнічні проблеми, часто гальмуючи відродження національної державності та суспільно-політичний поступ країни. Політична історія багатьох слов'янських народів, і зокрема Польщі, наповнена боротьбою за національну емансипацію, національне визволення, відродження й зміцнення власних національних держав, дотримання національних прав та вільного і рівноправного розвитку етнічних меншин, подолання національних конфліктів. Відомий упродовж століть дискурс міжнаціональних проблем не втрачає актуальності й тепер. «Де є етнічні відмінності, там неминуче трапляється етнічний конфлікт», – гласить закон етнічності американського вченого Дж. Олпорта, що він вивів на основі тези про споконвічну домінуючу мотиваційну роль етнічності у вчинках людей [1, с. 81]. Тому, аналізуючи етнополітичний процес у новопосталій Польській державі, формування державної етнополітики, її значення для розбудови демократичного соціально-суспільного устрою, звернемося до характеристики стану національних структур польського суспільства у повоєнний час і становища національних меншин та їх взаємин з владою і польським оточенням.

Відновлена в листопаді 1918 р. Польська держава відразу формувалась як багатонаціональна. Суттєве значення для неї мало питання національних меншин. Постала Польща охоплювала територію 388,6 тис. км² із населенням 27,2 млн осіб, займаючи за цими показниками шосте місце в Європі [2, с. 32]. У національному аспекті Польська держава була поліетнічною країною. За переписом 1921 р. в країні, крім поляків, які становили 69 % населення, проживали представники інших етносів. Деякі дослідники історії Польщі вважають загальну кількість поляків завищеною, на їхню думку, частка національних меншин досягала близько 40 %. Згідно з цими даними, українці серед них були чи не найбільшою складовою, питома вага їх досягла 16 %, євреїв – 10 %, білорусів – 5 %, німців – 4 %, а також 1 % росіян, чехів, литовців та інших [3, с. 459]. Тобто, за різними даними, національні меншини у Польщі становили трохи більше третини населення [4, с. 21; 5]. Треба зазначити, що офіційні власті під час перепису 30 вересня 1921 р. намагалися штучно

зменшити статистичну наявність українців і білорусів, визнаючи у 1921 р. етнічність національною тотожністю респондента, а згодом її виводили з його рідної мови («język ojczysty»), якою він традиційно мислить та спілкується зі своєю родиною [6, с. 309]. Ця зміна мала зменшити кількість німців, зафіксовану між переписами 30 вересня 1921 р. та 9 грудня 1931 р., хоча еміграція тут також відіграла певну роль. До того ж, оскільки кордони остаточно не делімітували аж до 1922 р., статистику людності для Сілезії і краю Вільно визначали у переписі 1921 р. інтерполяцією даних 1919 р. Згідно з ними, названий регіон міжвоєнної Польщі від 1922 р. зріс за рахунок остаточного приєднання чехословацької частини Сілезії (Цешинський район). На цій території мешкала різноманітна людність. Щодо регіонів, то поляки переважали у центральному, натомість із наближенням до кордонів їхня частка зменшувалася. А на Поліссі, Волині, у Східній Галичині вони становили меншість населення: зокрема, на Поліссі – 24 %, Волині – 16 %, у Східній Галичині – 26 %. На 1921 р. польське населення переважало у великих містах: Познані й Кракові – по 94 %, Варшаві – 72 %, Лодзі – 62 %, Львові – 62 %, Вільно – 56 % [3, с. 459]. На сході країни було більше литовського, білоруського та українського населення. У західній частині Польщі значний відсоток становили німці. Євреї зосереджувалися в різному, але однаково виразному сенсі. Чотири п'ятих із них мешкали у містах, а вже в 1931 р. вони становили 25,2 % жителів дванадцяти найбільших міст із населенням понад 100 тис. осіб, хоча лише 9,8 % загальної людності країни [7, с. 56]. Єврейське населення займало становище від нечисленних груп у західній частині країни до більшості в містах Східної Галичини та російської Польщі, а у Варшаві становило близько 30% її мешканців [8, с. 261; 9]. Структура зайнятості євреїв відрізнялася від інших національних меншин. Лише тринадцять з них стали великими землевласниками, представників великої буржуазії було також небагато. Дві третини євреїв належали до дрібної буржуазії, зокрема, дрібних торговців і ремісників, дедалі більше зубожілих. Вони утворювали «помітну частку білих комерційців (14 %) і майже 50 % представників вільних професій, фактично домінуючи в медицині й праві» [8, с. 261]. Натомість українці та білоруси були територіальними національними меншинами, які жили компактно в регіонах, що межували з їхніми етнічними землями в СРСР. Дев'ять десятих українців, кількість котрих, згідно зі статистикою, становила 4,5 млн, але насправді, ймовірно, перевищувала 5 млн [8, с. 261], а за даними Ю. Макара дорівнювала 5–5,5 млн осіб, – проживали автохтонно і компактно на територіях нинішніх Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської і Тернопільської областей України, а також теперішніх східних та південно-східних воєводств Польщі, або історично українських регіонів (із півночі на південь) – Підляшшя, Холмщина, Західна Галичина, Лемківщина [10, с. 164]. Українці були у переважній більшості селянами та сільськогосподарськими робітниками, майже всі білоруси, що становили від 1 – до 1,9 млн осіб, теж належали до цієї категорії. Структура німецької меншини була значно збалансованішою: близько 24 % працювали в гірництві та промисловості й майже 60 % – у сільському господарстві. Німці з чисельністю 800 тис. осіб випереджали інші національні меншини в економічному та соціальному становищах, не кажучи про освітній та культурний рівень. Більше половини з них жили в районах, які раніше належали Німеччині [8, с. 262; 11, с. 22].

Традиційно в державі акценти суспільної комунікації пов'язані не лише з етнічною приналежністю, але й з конфесійною. Гострою проблемою новоствореної Польської держави була релігійна. З цієї точки зору доцільно показати населення за релігійними переконаннями. Конфесійна приналежність більшості співпадала з національною ідентифікацією. Найяскравіше це проявлялося серед прихильників юдаїзму, яких повністю ототожнювали з євреями. Поляки були переважно римо-католиками, невелика частина – протестантами. Литовське населення – здебільшого римо-католицького віросповідання, чотири п'ятих німців сповідували протестантизм. Українці, білоруси й росіяни належали до православної та уніатської (греко-католицької) конфесій. Більшість білорусів були православними, меншість – римо-католиками. Українці-уніати проживали в колишній Габсбурзькій Галичині й православні – у царській дільниці. Треба також зазначити, що відсоток приросту населення був вищим у східних воєводствах, де зосереджувалися ці дві етнічні групи – українці та білоруси, утворюючи тут сільські більшості. Так, середньорічний приріст населення у східних воєводствах країни за 1921–1931 рр. становив 3,0 %, тоді як у центральних – 1,7 %, а в західних – 1,0 %, південних – 1,3 % [7, с. 52]. Значна строкатість у релігійній приналежності відновленої Польщі посилювала гостроту національного питання, що позначалося на консолідації польського суспільства.

До відродженої Польської держави увійшли великі території з непольським населенням, що створило складний вузол міжнаціональних проблем, які мали великий вплив і на внутрішню, і на зовнішню політику держави у повоєнний період. Власне, кількість прикордонно-територіальних конфліктів після Першої світової війни свідчила про наступну боротьбу [12, с. 176]. Найголовнішою причиною слабкості Польщі була національна структура суспільства. Відмінності між національними меншинами в економічному, суспільно-політичному та культурному аспектах, рівні

національної самосвідомості гальмували інтеграційні процеси в країні. Національні рухи меншин спричиняли дестабілізацію в суспільстві, при цьому зростав вплив закордонних чинників на внутрішні справи Польщі. Від рівня розв'язання національного питання значною мірою залежала непорушність кордонів країни, її цілісність та могутність.

Проблема пристосування польської історичної традиції до нових геополітичних умов повоєнної Європи та специфіка багатонаціональної Польської держави потребували від властей пошуку прийнятної форми співіснування польського населення з національними меншинами. Індикатором політичної зрілості урядових сил мало стати вирішення національного питання як одного з засобів впливу на стратегію відродження і суспільно-політичного розвитку тогочасної Польщі. Для національної політики Другої Речі Посполитої щодо етнічних меншин у повоєнний період характерні круті зиг'заги і вагання, половинчасті рішення й несправедливі, алогічні дискримінаційні заходи. Польща, яка сама впродовж тривалого часу перебувала в неволі, відродившись, відмовила національним меншинам у їхніх правах.

Складна внутрішньо- і зовнішньополітична ситуація потребувала від польських державних властей неабиякого вміння для розв'язання проблем щодо національних меншин. Країна опинилася перед найбільшою в Європі, після Росії, проблемою щодо них. У Версалі Польща була змушена підписати спеціальний договір, що гарантував права її меншинам [13]. Але вона не дотримувалася його навіть у 1920-і роки, ще менше – в 1930-і, коли за воєнної диктатури політика Польської республіки стосовно національних меншин стала жорстокішою. До третини свого населення Польща ставилася, практично, як до іноземців. Проте, незважаючи на постійні коливання офіційного курсу польського уряду в національному питанні, на всіх етапах стратегічна мета – асиміляція меншин – фактично не змінювалася. Під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин модифікаціям та видозмінам піддавали лише тактичну лінію, що суттєво впливало на темпи, засоби і методи досягнення наміченого. Радикальні національні політичні сили відновленої Польщі заперечували права національних меншин на вільний розвиток і проголошували основи моноетнічної держави. Польща була «багатонаціональною державою з однонаціональною ідеологією» [14, с. 96]. Іншими словами, радикально настроєні поляки вважали її національною країною, хоча й з численними меншинами. Ігноруючи міжнародні домовленості, польська влада спрямовувала свої зусилля на знищення будь-яких ознак національної суверенності меншин, придушення їх національно-визвольного руху, ліквідацію громадських та культурних інституцій, перетворення захоплених земель на інтегральну частину Другої Речі Посполитої. Іноді урядова практика небезпечно наближалася до програми інтегральних націоналістів, які під гаслами «Польща для поляків» вимагали позбавити меншини прав. При цьому, як зазначає Р. Брюейкер, націоналізаційна політика і практика дуже відрізнялась. У містах і на заході метою була націоналізація території та економічного життя шляхом заміни поляками німців та євреїв на ключових економічних і політичних позиціях та підтримкою їх еміграції. У східних сільських областях метою була асиміляція східнослов'янського населення прикордонних територій [15, с. 123].

Польський уряд, переслідуючи повну уніфікацію земель, які увійшли до Польщі, що, по суті, означало суцільну колонізацію захоплених територій, залежно від внутрішніх та зовнішніх факторів час від часу коригував свій політичний курс. Упродовж досліджуваного періоду офіційна польська політика в національному питанні пройшла кілька етапів розвитку. Зупинимося докладніше на подіях, що відбувалися на кожному з них.

У 1918–1923 рр. польське керівництво намагалось перед світовою громадськістю довести свої права на українські землі, а також навести вагомі докази того, що Польща нібито забезпечує всі права національних меншин. Березнева конституція Польщі 1921 р. в статті 109 гарантувала права меншин і проголошувала, що «окремі державні закони забезпечать меншинам у Польській державі цілковитий та вільний розвиток їхніх національних властивостей шляхом діяльності органів автономних меншин публічно-правового характеру, зокрема, органів загального самоврядування» [16]. До того ж, законом від 26 вересня 1922 р. [17] було надано самоврядування Східній Галичині (трьом воєводствам – Львівському, Станіславівському і Тернопільському). Але, тільки-но 15 березня 1923 р. Рада Послів Великої Британії, Франції, Італії та Японії визнала Східну Галичину частиною Польщі, всі ці права залишилися на папері [18]. Насправді обіцянки польських властей були розраховані тільки на реакцію міжнародної громадськості.

Згодом, у 1923–1926 рр., польські правлячі кола наполегливо здійснювали політику, спрямовану на національну асиміляцію меншин. У цей період при владі в Польщі перебували народові демократи (ендеки), які в українському питанні відстоювали «інкорпораційну» програму. Суть її полягала в тому, щоб окупувати західні землі України, Білорусі й Литви, домогтися визнання східних кордонів Польщі, а потім шляхом примусової асиміляції поневолених народів створити однонаціональну Польську державу. Відзначимо, що для здійснення цієї мети уряд Польщі визнав поділ країни на дві господарські території: Польща «А», до якої належали корінні польські землі, та

Польща «Б», що складалася переважно зі західноукраїнських і білоруських територій. Стосовно різних частин здійснювали відповідну політику. Зокрема, щодо Польщі «Б» застосовувалось штучне стримування соціально-економічного розвитку і скасування поступок національним меншинам. Економічні заходи ендеків мали на меті гальмування розвитку «східних кресів» і перетворення їх на аграрно-сировинний додаток до розвиненіших власне польських земель. Польські урядові кола намагалися викоринити самі поняття «Україна», «українець», українське населення «східних кресів» називали «русинами», а територію іменували – «Східна Малопольща».

Поштовхом до активної колонізації українських земель став закон від 31 липня 1924 р., за яким польську мову проголошували державною, почалося закриття українських шкіл [19]. Так, якщо в 1911/1912 навчальному році у Східній Галичині було 2418 українських шкіл, то в 1922/1923 р. – уже 1859, а в 1926/1927 р. – лише 845.

Становище на українських землях ускладнювалося й тим, що польський уряд того року надав кращі землі, вилучені внаслідок парцеляції поміщицьких маєтків, у розпорядження так званих осадників. Вони мали сприяти асиміляції українського населення і, за потреби, виконувати каральні функції. За 1919–1929 рр. сюди переселилися 77 тис. поляків, а до 1939 р. – понад 200 тис. осіб. Упродовж 1919–1929 рр. осадники отримали в Західній Україні понад 600 тис. га землі [20, с. 432].

Після травневого перевороту 1926 р. і приходу до влади прихильників Ю. Пілсудського правлячий табір Польщі у політиці стосовно національних меншин звернувся до гнучкішої тактики. Нова політика передбачала, як відомо, деякі поступки і компроміси з метою створення у національних меншин ілюзії ліквідації національного поневолення. 18 серпня 1926 р. Рада Міністрів Польщі заслухала на засіданні директиви в справі ставлення урядових кіл до національних меншин, що підготував міністр внутрішніх справ К. Млодзяновський. Цей документ засуджував політику екстермінації національних меншин у Польщі, підставою для якої, на думку авторів, були сильно вкорінені в умах тенденції національної асиміляції [21, с. 440]. «Інкорпораційну» політику ендеків пілсудчики витіснили федералістичною програмою, відомою у 1920–30-х роках як доктрина польського прометеїзму. Суть нового курсу полягала в державній асиміляції національних меншин і у відмові від асиміляції національної, особливо мовної, шляхом примусу. Для здійснення цієї програми при Міністерстві внутрішніх справ у 1926 р. створили спеціальний відділ національностей. Відсутність реалістичної продуманої та послідовної політики уряду Польщі у національному питанні, його антиукраїнство обернулося трагедією для українського і польського народів не тільки у 1920–30-х роках, а й вилилось у драматичну конфронтацію між двома народами в період Другої світової війни і після її завершення.

Аналізуючи етнополітичний процес у повоєнній Польщі, варто враховувати, що кожний етнос, котрий проживав на польських теренах, мав власну етнічну самосвідомість, свою ментальність, які часто породжували напругу в суспільній комунікації, ускладнювали перехід до демократичного суспільства. Для існування етнічних груп важливе значення мають кілька чинників: походження – об'єктивна історична ознака; культурні особливості, в т. ч. мова і релігія; зрештою, найважливіший критерій – етнічна самосвідомість, яка виражається в етнічній самоназві. До визначення категорії «етнічна самосвідомість» відомі різні підходи. У політичній етнології загалом, вітчизняній науці зокрема, термін «етнічна самосвідомість» часто використовують при розгляді політичних держав, етнічних груп чи народів, які не мають державності, тобто тих, хто нерідко потрапляє в конфліктні ситуації, міжетнічні напруження [22, с. 41]. До вивчення етнічної самосвідомості варто підходити комплексно, тобто враховувати особливості не лише макросередовища – соціально-політичні та економічні умови країни, а й мезо- й мікросередовища – конкретні обставини, етнокультурну специфіку конкретних груп та рівень їх спілкування (теоретичну можливість контактів і характер розселення), відмінності типів міст і сіл, їх етнічний склад, а також особливості виробництва, побутових умов тощо. Це ускладнює дослідження, оскільки щоразу слід співвідносити методологічні принципи, що дають змогу виявити закономірності та особливості суспільного розвитку етнічної групи.

Результати дослідження етнополітики новоствореної Польської держави, яке здійснила авторка, свідчать, що найсерйознішою проблемою у політиці урядових властей була українська. Власне, це й зумовлює наше звернення насамперед до неї. Українці були найчисельнішою групою серед національних меншин, які проживали здебільшого на окремій етнографічній території і відрізнялися високою національною самосвідомістю. До цього слід додати нашарування різних політичних, суспільних, а також релігійних суперечностей в українських проблемах та використання українського питання для задоволення власних геополітичних амбіцій Польщі, різні погляди щодо державної приналежності Західної України. Українські історики, досліджуючи соціально-етнічні проблеми у повоєнній Польщі, зазначають, що, незважаючи на шовінізм польських політичних діячів, більшість польського населення все ж не бачила в українцях ворогів, у контексті українсько-польського порозуміння відзначають співпрацю окремих українських політичних діячів із

польськими властями, участь представників українських політичних партій у роботі парламенту Польщі, вказують на певні заходи в соціально-економічній галузі тощо. З іншого боку, переважна більшість вітчизняних істориків дотримується думки, що саме польська сторона має першою відповідати за конфронтаційність українсько-польських взаємин, що Польща здебільшого ігнорувала міжнародні зобов'язання щодо забезпечення прав і свобод національних меншин, зокрема населення Західної України, не враховувала національних та соціальних інтересів української спільноти, не спромоглася надати південно-східним воєводствам хоча б елементи територіальної автономії. Оцінюючи українсько-польські відносини міжвоєнної доби, Я. Дашкевич зазначив: «Наївно вважати, що їхній характер залежав від підкореного українського народу. Такі події ХХ ст., як окупація Східної Галичини, недотримання ухвал Ради послів про автономію Галичини, економічна експлуатація в межах Польщі «Б», культурна й освітня дискримінація, протиправні дії типу пацифікацій, табору в Березі Картузькій, руйнування церков на Холмщині, дискримінація у парцеляційній політиці, стимулювання осадництва, намагання відділити від єдиної української нації лемків, гуцулів, «старорусинів», ходачкову шляхту, глузування з національної гідності українців – усе це разом, та ще чимало іншого могло призвести до того, до чого й призвело: до різкого загострення польсько-українських стосунків, що вилилися в трагічні події 1942–1944 рр.» [23, с. 26]. На думку Л. Зашкільняка, якби польські власті з належною відповідальністю поставилися до справи «нормалізації», то дальший перебіг українсько-польських відносин мав би цілком інше спрямування [21].

Українську проблему повоєнного часу польські політики ще задовго до здобуття незалежності розглядали, нагадаємо, на основі двох основних тенденцій: інкорпораційної, що сформував національно-демократичний табір і федералістської, яку виробили і підтримували Ю. Пілсудський та його оточення. Обидві концепції обґрунтовували польські претензії на західноукраїнські землі й відрізнялися між собою лише засобами досягнення мети. Інкорпораційна програма ґрунтувалася на очевидній перевазі поляків у економічному, суспільно-політичному і господарському житті над непольськими народами і передбачала створення однонаціональної Польської держави шляхом примусової асиміляції українців та інших етносів. Лідери ендеків зазіхання на Східну Галичину обґрунтовували тим, що «галицькі українці ніколи не мали власної національної політики», а «керівники східногалицького українізму впродовж усього часу існування в краї цього політичного напрямку не були нічим іншим, як експозитурою берлінсько-віденського імперіалізму» [24, с. 304–305]. Події 1918–1921 рр., провал федералістських планів пілсудчиків та підписання в березні 1921 р. Ризького мирного договору фактично означали перемогу територіальної програми ендеції і стали поштовхом для подальшого втілення в життя її концепцій національної політики, – «щоб креси і наші міста не тільки за приналежністю, а й за національним духом культури були польськими» [25, с. 45]. Шляхом зміни національної структури Східної Галичини та впливу польської культури планувалося досягти асиміляції українців [26]. Обґрунтовуючи необхідність асиміляції українців, лідер національної демократії С. Грабський стверджував, що Польща має стати національною державою, оскільки з федеративним устроєм вона проіснує не більше кількох десятків років [27, с. 9–10]. Маючи на меті побудувати державу лише для польської нації, теоретики і практики ендеції боролися з усім, що суперечило їхнім планам. Вони використовували різні методи, навіть насильницькі.

Програмні засади народної демократії та її політиків щодо національного питання не підтримували багато інших політичних сил, і ці засади критикували опоненти, зокрема пілсудчики. Політичні концепції пілсудчиків пов'язані з іменем Ю. Пілсудського, а також публіцистів і політичних діячів Т. Голувка, Л. Василевського, З. Дрешера та інших, котрі представляли один із напрямків ППС. Пілсудчики розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і небезпідставно, майбутню долю Польської держави. Тому, не полишаючи головної мети – колонізації українців, у національній політиці використовували гнучку тактику. Досить яскраво це проявилось, як уже було зазначено, у так званій федералістській програмі з національного питання, суть якої полягала в тому, що розв'язання національних проблем спрямовуватимуть у вигідне для Польщі русло, і це стане запорукою успішності внутрішньої політики. Умовами реалізації засад такої концепції була ліквідація сепаратистських тенденцій національних меншин, їх згуртування та об'єднання з Польською державою [28, с. 22]. Суть польського прометеїзму полягала в державній асиміляції українців та інших національних меншин і у відмові від національної асиміляції (денационалізації), особливо мовної, шляхом примусу. Для здійснення цієї програми при Міністерстві внутрішніх справ у 1926 р. створили спеціальний відділ національностей. У березні 1934 р. при Президії Ради Міністрів Польщі почали діяти Національний комітет і Бюро національної політики. Проте варто зазначити, що політику поступок, іноді імітація компромісів, як і всю програму державної асиміляції, пілсудчики використовували недовго. Напередодні Другої світової війни під тиском зовнішніх обставин, а особливо побоюючись позиції Німеччини щодо українського питання,

польські власті змінили акценти у національній політиці, повернувшись до ендецької доктрини однонаціональної Польської держави.

Польсько-українські взаємини впродовж усього повоєнного періоду були напруженими, а в окремі роки (перша половина 1920-х рр.) досягли особливої гостроти. Незважаючи на постійне коливання офіційної політики польського уряду щодо українського питання, на всіх етапах суттю його курсу залишалась асиміляція українців. У першій половині 1920-х років польські власті проігнорували свої зобов'язання про надання територіальної автономії Галичині, грубо порушили права національних меншин, гарантовані у Березневій конституції 1921 р., зволікали з відкриттям Українського університету у Львові. До того ж, у 1924 р. влада схвалила мовні та шкільні антиукраїнські закони, що обмежували використання української мови в урядових установах, судах [29–30], реформували систему освіти [31]. Внаслідок цієї реформи більшість шкіл Західної України стали утраквістичними, тобто в них переважала польська мова. Ця реформа, по суті, знищила українське шкільництво. Так, якщо у 1910/11 навчальному році в Галичині діяли 2450 українських шкіл, у 1925/26 – 1279 державних шкіл із українською мовою викладання, а в 1936/37 – лише 496 [32, с. 60, 63]. Закони 1924 р. про мову і шкільну освіту на «східних кресах», на думку польських істориків, поглиблювали прірву між поляками й українцями, посилювали вороже ставлення польських освітніх властей до останніх. Для українців влада ускладнювала вступ до вищих навчальних закладів, передусім у Львові. Польські власті категорично відмовлялися відкрити Український університет, тому там діяв Таємний український університет. Українці зазнавали дискримінації при прийманні на роботу, їх не допускали в органи державного управління, установи зв'язку, на залізницю.

Розглядаючи створення духовних основ польського суспільства у повоєнний період, необхідно звернути увагу на політику Другої Речі Посполитої щодо становища церкви національних меншин, формування їх релігійно-культурних традицій. Саме в цей період, як уже було зазначено, національну приналежність ідентифікували з релігійною. Відхід від національного віросповідання означав розрив із етнічними коренями. З цієї вірознавчої формули розпочався глибинний процес усвідомлення своїх етнічних коренів, який завершувався чітким розумінням власної національної приналежності. Національна і релігійна самосвідомість є невід'ємними, оскільки базовані на єдиному історичному підґрунті й утворюють цілісний компонент духовного світу нації, сили її духу, волі до самостійності й національної незалежності [33, с. 8]. Аналіз джерел засвідчує, що польські державні установи намагалися зменшити вплив церкви на піднесення самосвідомості національних меншин. Із встановленням польської влади у Східній Галичині українські релігійні організації вступили в якісно новий період свого розвитку, який, на думку авторки, був визначений двома головними факторами. З одного боку, вони мали власні традиції та перевірені часом і практикою форми й методи діяльності, з іншого – на перешкоді реалізації цього значного духовного потенціалу стали польські урядові кола й адміністрація Другої Речі Посполитої [33, с. 118]. Особливих утисків на теренах української православної церкви зазнавали українці, влада нищила православні святині, переслідувала священників тощо. Історики визначили три періоди польської експансії на Українську православну церкву в Другій Речі Посполитій: перший – 1919–1924 рр., коли було знищено 50 церков; другий – 1925–1934 рр., впродовж якого зліквідовано 31 храм; третій – 1935–1939 рр., коли зруйнували 138 духовних святинь [34, с. 118]. Серед них були стародавні пам'ятки архітектури XII–XVI століть. Загалом знищили 217 церков, а 194 – переобладнано на костели. Із 460 святинь залишилося тільки 49 [35, с. 222]. Як бачимо, повоєнний період для українців, які перебували у складі новопосталої Польщі, виповнений трагічними подіями, характерним широким наступом державних владних структур із метою їх ополячення й окатоличення. Розвалені та знищені православні святині на Холмщині, Волині й Підляшші – незаперечні факти тодішньої політики Другої Речі Посполитої щодо колонізації й асиміляції українців. Релігійна толерантність часто не витримувала гостроти політичної та соціальної конфронтації.

Українські проблеми у новопосталій Польській державі були соціальними, економічними та культурними, водночас і політичними [36]. Економічна політика польських властей в українських землях, як вже відзначали, мала на меті гальмування розвитку «східних кресів» і перетворення їх на аграрно-сировинний додаток до розвиненіших власне польських земель. Дешевими кредитами та державними замовленнями промисловий розвиток Польщі «А» підтримували і стимулювали, а на українських землях кредитування промислових підприємств різко обмежували. Так, у 1924 р. три галицькі банки, підпорядковані місцевим органам влади, розпорядженням Президента Польщі об'єднали в один «Банк крайового господарства», який був під контролем Варшави, фактично став інструментом економічного закабалення західноукраїнських земель.

Стимульована польською колонізаторською політикою наростаюча тенденція економічного занепаду Західної України набула рис катастрофічності: на чотири воєводства – Львівське, Станіславівське, Тарнопільське і Волинське – припадало 25 % території та 28 % населення Польщі, але тільки 16,6 % промислових підприємств і 9,8 % робітників. Штучне стримування промислового

розвитку Західної України не давало змоги вилучити з аграрного сектору краю значну кількість працездатного населення для роботи на фабриках і заводах, таким чином пом'якшити проблеми села, що задихалося від аграрного перенаселення і безземелля. У 1921 р. питома вага малоземельних, напівпролетарських селянських господарств площею до 5 га становила в Західній Україні 81,1 %, а в Центральній Польщі – 53,7 %. Становище в аграрному секторі українських земель ускладнювалося й тим, що польський уряд надавав у цьому регіоні кращі землі, вилучені внаслідок парцеляції поміщицьких маєтків, у розпорядження так званих осадників. За їх рахунок польські власті намагалися, по-перше, змінити на свою користь національний склад населення краю, а по-друге, розраховували, що осадники стануть міцною опорою в боротьбі з національно-визвольним рухом та зміцнять «польський стан посідання», і, нарешті, по-третє, в кінцевому порядку вони мали прискорити асиміляцію українського населення. Дальшому пограбуванню українського селянства сприяла так звана «комасація». Непосильним тягарем на плечі селян лягали податки. Не в кращому становищі перебували українське робітництво та інтелігенція.

Травневий переворот 1926 р. розбудив серед українців певні надії на зміну щодо них політики правлячих кіл Польщі, які у черговий раз вдалися до тактики маневрування і гнучкіших методів державної асиміляції. Деякі далекоглядні польські політики розуміли згубність для Польщі беззастережної політики ополячення українців, що здійснювали народові демократи. Тому прихильники Ю. Пілсудського, прийшовши до влади, вирішили замінити згубну політику попередників стосовно українців згаданою державною асиміляцією. Проте, як виявилось, міняли не суть справи, а лише методи досягнення того самого результату, якого домагалися політичні супротивники пілсудчиків. Прийшовши до влади, Ю. Пілсудський виношував плани відновлення Польщі «від моря до моря». Підготовка до широкомасштабних зовнішніх акцій потребувала стабілізації внутрішнього становища в країні, зокрема на території, де компактно проживали національні меншини. Цим і пояснюється зміна акцентів офіційної політики в українському питанні.

Польська національна політика, характерна половинчастими і дискримінаційними рішеннями в різних галузях суспільно-політичного й господарського життя, непослідовністю та суперечливістю щодо українців, часто нелогічними і несправедливими адміністративними заходами – спричинила конфронтацію та постійні проблеми Польщі на міжнародній арені, зумовила певну опозиційність українців польському режимові. Опозиційність виявлялась як у легальних, так і в нелегальних формах боротьби за свої права. Слід зауважити, що польська політична система ґрунтувалася на конституційних засадах, а це давало змогу національним меншинам, незважаючи на дискримінацію, захищати власні інтереси через офіційні канали в інститутах державної влади. Певне, саме тому вже у 1925 р. українці мали 12 своїх політичних партій, що представляли широкий політичний спектр: це – Українське національно-демократичне об'єднання, яке утворилося 1925 р.; Українська соціал-радикальна партія (1926 р.); Комуністична партія Західної України (1919 р.). У 1921 р. в південно-східних регіонах Західної України була створена Українська військова організація, яка виступала проти соціальних і національних утисків. В економіці офіційній лінії на гальмування розвитку українських земель протидіяли через кооперативний рух, а у сфері культури й освіти колонізації протистояли Таємний український університет (1921–1925), Наукове товариство імені Шевченка у Львові, до якого належали понад 200 науковців, серед яких історики І. Крип'якевич, С. Томашівський, літературознавці М. Возняк, К. Студинський, археолог Я. Пастернак, фольклорист і музикознавець Ф. Колесса та ін. Таємний український університет та НТШ стали осередками не тільки збереження і розвитку української культури, а й формування нової генерації національної еліти. Важливим чинником суспільного життя в західноукраїнських землях була греко-католицька церква. Коли тиск польського уряду ставав нестерпним, відповідна реакція українського населення починала виходити за межі легальних мирних форм захисту власних інтересів і прав, набираючи характеру революційного, підштовхувала частину української молоді до застосування радикальніших форм боротьби за національну незалежність.

Аналіз етнополітичного процесу в новопосталій Польщі дає підстави для висновку, що і в умовах незалежності дуже непослідовною була польська політика в ставленні до національних меншин, особливо слов'янських (українці та білоруси). Пропагована ідея відродження Польщі в історичних межах сприяла загостренню протистояння між поляками і національними меншинами. Українська проблема для Польщі у повоєнній історії стала однією з найскладніших. Вона займала важливе місце у внутрішній і зовнішній політиці, а також у діяльності провідних політичних партій, які в українському питанні дотримувалися, зокрема, таких концепцій: ендеки відстоювали «інкорпораційну» програму, метою якої був ідеал єдиної національної «Великої Польщі», Польщі для поляків шляхом примусової асиміляції поневолених у 1918–1923 рр. народів так званих «східних кресів», насамперед українського; пілсудчики висували гасло «федерації» Польщі й України та інших етнічних спільнот. Незважаючи на постійне коригування офіційного курсу польського уряду в національному питанні, на всіх етапах повоєнної Польщі стратегічною метою

були полонізація й асиміляція непольського населення. Під тиском внутрішніх та зовнішніх обставин видозмінювали тільки тактичну лінію, що суттєво впливало на темпи, засоби і методи досягнення поставленої мети. Польська держава зобов'язувалася гарантувати національним меншинам права і свободи, захист життя та недоторканість майна. Однак на практиці ці свободи ігнорували в результаті дій польського державного апарату. В 1918–1926 рр. робили спроби національного порозуміння, але значних результатів вони не дали. Відповіддю національних меншин на постійний асиміляційний державницький курс ставала активна протидія, що виявлялася в різних формах та широкому спектрі засобів їх боротьби за свої права. Послідовна асиміляторська політика польських властей, так само як зневіра у можливостях демократичного розв'язання проблем етнічних меншин, спонукали їх у боротьбі за національну справу надіятися на розвиток національно-визвольних змагань. Спроби порозуміння поляків із національними меншинами у відродженій Польській державі ще раз засвідчили надзвичайну складність руху етнічних спільнот до демократичного суспільства в багатонаціональних країнах.

Високий відсоток національних меншин, що характеризував Другу Річ Посполиту, без сумніву, культурно збагачував її, проте водночас спричиняв одну з найважливіших внутрішніх проблем, яку державна влада не змогла розв'язати. Багатонаціональність держави залишалася чинником, що серйозно ускладнював інтеграційні процеси в Польщі. Це мало для неї засадниче значення, зважаючи на факт поділів й відцентрових тенденцій. Влада не зуміла напрацювати демократичних, гуманістичних і таких, що відповідають інтересам меншин, а також держави, основ національної політики. Існування численних національних меншин погіршувало морально-політичний клімат у країні, обмежувало свободу власної зовнішньої політики. Сильні ірредентичні тенденції прямо загрожували незалежності Польщі. Не зумівши знайти шляхи вирішення етнополітичних проблем, політичні еліти країни тим самим «передали» їх у наступні роки.

Історична практика післявоєнної Польщі свідчить, що відносини між народами мають безліч аспектів, кожен із яких є порівняно самостійним і наповненим своїм змістом, що інтегрується в загальне ціле, вносить до нього багатоманітність. Тому навіть при зовнішній безконфліктності відносини між різними етносами завжди містять проблему, корені якої – в одній із сфер життя народу: в економіці чи культурі, політиці чи побуті, релігії чи мові, або й у кількох. Таким чином, гострота проблеми може бути різною. Оптимальним є варіант, коли вона не сягає рівня конфронтації, коли є сили, насамперед політичні, які шукають шляхів порозуміння. Разом із тим, знання сутності кожного з аспектів міжнаціональних стосунків у кожному конкретному випадку є ще одним аргументом пошуку взаємопорозуміння й уникнення конфронтації, а отже, успішного суспільно-політичного поступу країни.

Список використаних джерел

1. Allport G. The Nature of Prejud / G. Allport. – New-York: Anchor, 1958.
2. Roszkowski W. Historia Polski 1914–2001 / W. Roszkowski. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – 494 s.
3. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – 752 с.
4. Żarnowski J. Społeczeństwo // J. Żarnowski, W. Mędrzecki, S. Rudnicki Społeczeństwo polskie w XX w. – Warszawa: Instytut Historii PAN, 2003. – S. 8–72.
5. Айненкель А. Політика Польщі стосовно українців у міжвоєнний період. Вибрані проблеми / А. Айненкель. – Available. – Режим доступу. – <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/ajnenkiel.htm-84k>.
6. Michowicz W. Problemy mniejszości narodowych / W. Michowicz // Polska odrodzona. 1918–1939. Państwo. Społeczeństwo. Kultura / Pod red. J. Tomickiego. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – S. 308–348.
7. Ротшильд Д. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами / Д. Ротшильд / Пер. з англ. В. П. Канаша. – К.: Мегатайл, 2001. – 496 с.
8. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / П. Вандич. – К.: Критика, 2004. – 464 с.
9. Wierzbieniec W. Żydzi w województwie lwowskim w okresie międzywojennym / W. Wierzbieniec. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2003. – 403 s.
10. Макар Ю. Українське питання в міжвоєнній Польщі / Ю. Макар // Перша світова війна та історичні долі народів Центральної та Східної Європи: Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). – Чернівці: Рута, 2000. – С. 164–171.
11. Włodarski P. Zagadnienia narodowościowe w Polsce odrodzonej / P. Włodarski. – Warszawa: Wydawnictwo «Myśli polskiej», 1936. – 54 s.
12. Balcerak W. Ruchy narodowe a szanse realizacji ich aspiracji państwowych w XIX i XX wieku / W. Balcerak // Państwa narodowe Europy Środkowo-Wschodniej w XX wieku / Red. nauk. Wieclaw Balcerak. – Łowicz-Warszawa: Mazowiecka Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna w Łowiczu, Instytut Historii PAN, 2000. – S. 9–16.
13. Traktat między Głównymi Mocarstwami Sprzymierzonymi i Stowarzyszonymi a Polską (1919 czerwiec 28, Wersal) // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – Dz U RP), 1920, nr 110, poz. 728.
14. Roos H. History of Modern Poland / H. Roos. – New York, 1966.
15. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер / Пер. з англ. О. Рябова. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.
16. Ustawa z dnia 17 marca 1921 roku Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej // Dz U RP, 1921, nr 44, poz. 267.
17. Ustawa o zasadach powszechnego samorządu wojewódzkiego, a w szczególności województw: lwowskiego, tarnopolskiego, stanisławowskiego // Dz U RP, 1922, nr 90, poz. 829.
18. Oświadczenie rządowe z dnia 20 kwietnia 1923 r. w

przedmiocie uznania granic wschodnich Rzeczypospolitej // Dz U RP, 1923, nr 49, poz. 333. 19. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz U RP, 1924, nr 73, poz. 724. 20. Литвин В. Тисяча років сусідства і взаємодії / В. Литвин. – К., 2002. – 134 с. 21. Зашкільняк Л. Генеза і наслідки українсько-польської нормалізації / Л. Зашкільняк // Polska i Ukraina: Sojusz 1920 roku i jego następstwa. – Toruń, 1997. – S. 431–454. 22. Мала енциклопедія етнодержавства / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького; Редкол.: Ю. І. Римаренко (відп. ред.) та ін.. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – 942 с. 23. Дашкевич Я. Шляхи подолання упереджень (Перешкоди нормалізації польсько-українських стосунків) / Я. Дашкевич // Україна – Польща. Історична спадщина і суспільна свідомість. – Вип. 1. – К., 1993. – С. 23–29. 24. Wapiński R. Endecja wobec kwestii ukraińskiej i białoruskiej / R. Wapiński // Słowianie w dziejach Europy. Studia Historyczne ku uczczeniu 75 rocznicy urodzin i 50 lecia pracy naukowej prof. H. Łowmiańskiego. – Poznań, 1974. – S. 301–308. 25. Papierzyńska-Turek M. Sprawa ukraińska w Drugiej Rzeczypospolitej 1922–1926 / M. Papierzyńska-Turek. – Kraków, 1979. 26. Słowo Polskie, 1924, 18 kwietnia. 27. Grabski S. Naród i państwo / S. Grabski. – Lwów, 1922. – 178 s. 28. Chojnowski A. Koncepcje narodowościowe rządów polskich w latach 1921–1939 / A. Chojnowski. – Wrocław, 1979. – 262 s. 29. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku państwowym i języku urzędowania rządowych i samorządowych władz administracyjnych // Dz U RP, 1924, nr 73, poz. 724. 30. Ustawa z dnia 31 lipca 1924 r. o języku urzędowania sądów, urzędów prokuratorskich i notariatu // Dz U RP, 1924, nr 78, poz. 757. 31. Dz U RP, 1924, nr 79, poz. 766. 32. Mausberg S. Szkolnictwo powszechne dla mniejszości narodowych w Polsce w latach 1918–1939 / S. Mausberg. – Wrocław, 1968. 33. Слободанюк П. Українська церква: історія руїни і відродження / П. Слободанюк / Наукове видання, присвячене 2000-літтю Різдва Христового. – Хмельницький, 2000. – 266 с. 34. Алексієвєць Л. М. Становище і роль православної церкви в Другій Речі Посполитій / Л. М. Алексієвєць // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця, А. М. Колодного. – Тернопіль, 2002. – Вип. 4. – С. 117–119. 35. Контралевиц Є. Церковно-релігійне життя православних українців у Польщі в 1921–1939 рр.: На матеріалах Холмщини / Є. Контралевиц // Українсько-польські відносини в ХХ столітті: державність, суспільство, культура. – Тернопіль: Лілея, 1999. – 250 с. 36. Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929 / R. Torzecki. – Kraków: Wydawnictwo Literacie, 1898. – 458 s.

Леся Алексієвєц

ОСНОВНЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ОСОБЕННОСТИ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА В ПОЛЬСКОМ ГОСУДАРСТВЕ В 1918–1926 ГГ.

В статье на основе широкой источниковой базы и новейших научно-методологических основ проанализированы тенденции и специфика этнополитики Польши в межвоенный период, обострение противостояния между поляками и национальными меньшинствами.

Ключевые слова: Польша, этнополитика, междунациональные отношения, национальные меньшинства, этническое самосознание.

Lesya Alexiyevets

THE MAIN TENDENCIES AND PECULIARITIES OF THE ETHNO-POLITICAL PROCESS IN POLAND IN 1918–1926

On the basis of the wide sources and modern scientific-and-methodological foundations, the paper presents the analysis of the main tendencies and specificity of the Polish ethnic policy between Wars period as well as the confrontation worsening between Poles and national minorities.

Key words: Poland, ethnic policy, international relations, national minorities, ethnic self-identity.